

YEŞİLIRMAK ÜZERİNE TOKAT'TAN DERLENMİŞ MANİLER

Dr. Lütfi SEZEN*

ÖZET

Anonim halk edebiyatı ürünleri, sözlü anlatım geleneği yardımı ile günümüze kadar gelebilmişlerdir. Aşk, gurbet, ayrılık, hasret, ihanet vb. konularla toplum olaylarını yansıtır. Mani, ninni, türkü, atasözü, deyim, alkış, kargış başlıca türleridir. İlk söyleyenleri bilinmez. Dilden dile dolaşmaları, zenginleşmelerini ve sanat değeri kazanmalarını sağlar.

Anonim halk edebiyatı ürünleri bakımından zengin bir potansiyele sahip illerimizden biri olan Tokat, Yeşilirmak ile bütünleşmiştir. Yeşilirmak halk hayatında önemli izler bırakmış, türkülere, manilere, ninnilere, efsanelere konu olmuştur.

Tokat, Gazi Osman Paşa Lisesi'nde öğretmenlik yaptığım yıllarda(1971-1978), "Yeşilirmak" üzerine yörede söylenen manileri derlemiştim. Araştırmamızda, yaklaşık otuz yıl önce derlenen bu manilerden bir bölümü sunulmuştur.

Maniler, halkın sözlü anlatım geleneğinde yaşayarak nesilden nesle, ağızdan ağza dolaşıp günümüze kadar ulaşmış anonim halk edebiyatı ürünleridir. Çoğu kez toplumun büyük olaylarını yansıtır. Aşk, gurbet, ayrılık, hasret, ihanet, dua, beddua gibi vb. başlıca konulardır. En belirgin özellikleri anonim oluşlarıdır. İlk söyleyenleri bilinmez. Dilden dile dolaşmaları, daha da zenginleşmelerine ve sanat değeri kazanmalarına yardımcı olur.

Mani sözcüğünün geçmişi ve kaynağı hakkında değişik görüşler vardır. Ahmet Vefik Paşaya göre; " Usulsüz, darpsız elhan ile teganni olan, manasız güfte" dir.¹ Şemsettin Sami maniyi bir tür değil, "ezgi ve nağme" olarak değerlendirir.² Fuat Köprülü, manilerin cinaslı olanlarına "tuyuş" adını verir³ . Daha pek çok

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî, (Haz.Recep Toparlı), Ankara, 2000, s. 271

² Şemsettin Sami, Kâmus-i Türki, İkdâm Matb. İstanbul 1317, s.1263.

³ Fuat Köprülü, "Tuyuş", Türkiyat Mecmuası, C.1,s.227.

kaynak ve sözlükte çok farklı tanımları olan maninin yörelere göre değişik adları da vardır. Anadolu'nun bir çok yerinde "mani", Kırım Türkleri'nde "mane, çink", Azerbaycan'da "mahni"⁴, Kazan ve Kırgız Türkleri'nde "aytıpa, kayım, çölenk, step", Özbeklerde "koşyo, aşule" denildiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.⁵ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların söylediklerine "meani", erkeklerin söylediklerine "bayatı" denildiği herkesçe bilinmektedir.Doğu Anadolu Bölgesi'nde "meni", diğer bölgelerde ise "mani" şekli yaygındır.

Mani türü ile ilgili pek çok değerlendirme, inceleme ve derleme yapılmıştır.Bunlardan ilk ciddi çalışmanın Macar Türkolog İgnacz Kunos'a ait olduğunu görüyoruz. Kunos, Balkanlar'da Türklerin yoğun olduğu çevrelerden derlediği 401 maniyi, "Osmanlı -Türk Halk Edebiyatı" isimli mecmuada neşretmiştir.⁶ İlk mani kitabı 1923'te, İstanbul Dârülfünûn'u Edebiyat Medresesi Mezunlar Cemiyeti'nin bastırıldığı "Maniler" adlı kitaptır. ⁷ Maniler üzerine ilk kapsamı çalışma ise, Kilisli Muallim Rıfat tarafından yapılmıştır. 1928 yılında Türkiyat Enstitüsü'nce yayınlanan kitapta 1760 mani vardır. Arap alfabesi ile yazılan bu kitap daha sonra Yard. Doç. Dr. Ata Çatıkkaş) tarafından Lâtin alfabesine göre yeniden düzenlenerek Milli Eğitim Bakanlığı'nca 1996 yılında yayınlanmıştır. ⁸

Maniyi diğer türlerden ayıran en önemli özelliği kafiye düzenidir. Kafiyeleniş çoğu kez aaxa şeklindedir. Bir örnek verecek olursak:

⁴ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, 1973, s.185.

⁵ Cemil Demirsipahi, Türk Halk Oyunları, TC İş Bankası Yay. S.153

⁶Dr. İgnacz Kunoş, Osmanlı- Türk Halk Edebiyatı Mecmuası, C.2, Budapeşte, 1880

⁷ Fezkiye Abdullah Tansel, "Şiirler ve Halk Masalları" Ziya Gökalp Külliyyatı, C1, Ankara, 1952, (338 mani)

⁸Kilisli Rıfat Bilge, Mâniler(Haz. Ata Çatıkkaş), M.E.B. Yayınları, No:2926, İstanbul, 1996.

Tabakta portakalsın
Sözümüz burda kalsın
Yılda bir kabrime gel
Toprağım kokun alsın

Her mani kendi başına bir bütündür. Bir mani dördlüğü ile diğer dördlükler arasında bağ kurmak “maniye tanımamak” demektir:

Tokat bir bağ içinde
Gülü bardağ içinde
Tokat’tan yar sevenin
Yüreği yağ içinde

Manilerin ilk iki mısraı doldurmadır. Bunlarda pek anlam aranmaz. Asıl anlam son iki mısradadır:

A benim bahtı yarım
Gönülde tahtı yarım
Yüzünde göz izi var
Sana kim baktı yarım

Anonim halk edebiyatı ürünlerinin en yaygın ve zengin çeşitlerinden birisi olan manilerin her mısraı yedi hecelidir. Ama bazı hâllerde (davulcu manilerinde olduğu gibi) sekiz heceli manilere de rastlanılmaktadır.

Davulumun ipi kaytan
Kalmadı sırtımda mintan
Verin ağalar bahşişim
Alayım kendime mintan

Bazı durumlarda maniler, dört mısralık dördlük yerine daha uzamış bir biçimde olabilirler. O zaman “aaxa” olan kafiye düzeni “aaxaba” şekline dönüşür:

Ağlarım çağlar gibi
Derdim var dağlar gibi
Ciğerden yaralıyam
Gülerim çağlar gibi
Her gelen bir gül ister
Sahipsiz bağlar gibi

Diğer bir mani çeşidi de “cinaslı mani”dir. Cinas, söz arasında yolunu bulup aynı kelimeyi farklı anlamlarda tekrarlamaktır. Cinaslı mani ise, yazılışları ve söylenişleri aynı, anlamları farklı olan kelimelerin meydana getirdiği kafiyelele yazılan mani çeşididir. Cinas , anlamı güçlendirdiği gibi, söyleyişii daha sanatlı yapabilmektedir. Cinaslı manilerde ilk kelime kafiye hazırlığı içindir ve cinas bu kafiyeden doğmaktadır:

Sürüne

Madem çoban değilsin
Ardındaki sürü ne
Beni yardan ayıran
Sürüm sürüm sürüne

Maniler Türk hayat tarzının vazgeçilmez ürünleridir. Doğumla başlayıp ölümle biten “Geçiş dönemleri” dediğimiz; doğum, çocukluk, gençlik, evlenme ve ölümle ilgili duyguları dile getiren pek çok mani vardır. Ayrıca aşk, gurbet, ayrılık, hasret, kıskançlık, talihsizlik, nasihat, sitem, dua-beddua mani türünün başlıca konuları arasında yer almaktadır. Birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Saçımda siyahım var
Bülbül gibi ahım var
Göz gördü gönül sevdi
Benim ne günahım var(aşk)

Bu dağlar olmasaydı
Sarıtıp solmasaydı
Ölüm Allah'ın emri
Ayrılık olmasaydı (ayrılık,gurbet)

Entarimi keseyim
Yastıklara basayım
Yarimi eller almış
Ben kendimi asayım(talihsizlik)

Arasa attım testi
Aras bulandı geçti
Emim oğlu muhannet
Benim de vaktim geçti(sitem)

Al bürüncek bürün yâr
Bahçelerde görün yâr
Benden gayri seversen
Yılan ol da sürün yâr (beddua, kıskançlık)

Tokat ve çevresi, halk edebiyatı ürünleri bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. 1971-1978 yılları arasında bu şirin ilimizin tarihî bir kimliğe sahip olan Gazi Osman Paşa Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği görevinde bulunmuş, öğrencilerimin destek ve ilgileri ile bir kısım folklor ve halk edebiyatı ürünleri derlemiştım. Bunlardan bir bölümü Türk Folkloru Dergisi'nin Mayıs 1982 (sayı:34), Haziran 1982 (sayı:35), Ağustos 1982 (sayı:37)'de yayınlanmıştır. 25-30 yıl önce derlenen bu manilerin bir kısmında Yeşilırmak, "Irmak" olarak geçmektedir.Çünkü Yeşilırmak'la Tokat bütünleşmiştir ve Tokatlı bu nehre kısaca "Irmak" demektedir.

Araştırmamızda,bugün belki de unutulmaya yüz tutmuş olan ve "Yeşilırmak" üzerine söylenen bu manilerden bir bölümü sunulmuştur:

Al şalım mavi şalım
Yeşil ırmağı aşalım
Sen orada ben burda
Yar nasıl kavuşalım

Atım araptır benim
İçkim şaraptır benim
Yeşilırmak çoşarsa
Halim haraptır benim

Ay aydındır ışıktır
Yeşilırmak taşlıktır
Dedim yare gideyim
Yollarım karışiktır
Al şalvarı giyersin
Yeşilırmağı geçersin
Güzellikte eşin yok
Niçin bekâr gezersin
Ay aş da gel aş da gel

Yeşilırmağı aş da gel
Yarin ile kol kola
Kervana karış da gel

Beyaz işlik dikenler
Hep ırmaktan geçenler
Bakışından bellidir
Gizli sevda çekenler

Çimler bitti mi felek
Bülbül öttü mü felek
Büyüttüm ırmak aldı
Keyfin arttı mı felek

Gül gül gibi solunca
Arı çiçeğe doyunca
Gel sevgilim kaçalım
Yeşilırmak boyunca

Hançeri taktı geçti
Ateşi yaktı geçti
Derdimi bilmez ırmak
Uzaktan aktı geçti

Her uçan kuş vurulmaz
Yeşilirmak durulmaz
Sabret ey gönül sabret
Dertsiz safa sürülmez

İrmağı aşırmadan
Doldurup taşırmadan
Tokat'a bir kavuşsam
Aklımı kaçırmadan
İrmağım coştun yine
Suyun bulandı yine
Ellerin yarı geldi
Benimki no'ldu yine

İrmağın yolundayım
Padişah yurdundayım
El kaldır dilek dile
Kavuşmak derdindeyim

İrmak akar kayadan
Ben ölürüm yaradan
Bu başımın yazısı
Böyle yazdı yaradan

İrmak geçtim taşı yok
Yüzük buldum kaşı yok
Şurda bir kuş ötüyor
Benim gibi eşi yok

İrmak kıyısı buzdur
Oğlan atını gezdir
Atına nazar değmiş
Mollaya muska yazdır

İrmağın ortasında
Kına koydum tasında
Sana dünür göndercem
Mayısın ortasında

İrmaktan geçeceğim
Yar yanına gideceğim
Yarım haber yollamış
Gidip de döneceğim

İrmak üstünde kayık
Güzel güzele layık
Çirkinleri yapsalar
Güzellere halayık⁹

İnce çubuk iç de gel
Doldurup taşırmadan
Sen benimisin ben senin
Kervana karış da gel

Köprüden baka kaldım
Aşkından suya daldım
Yeşilirmak içinde
Kendimi senle sandım

Köprüden geçti yarım
Saç bağı düştü yarım
İrmağın kenarında
Eline ne geçti yarım

Mendilimi yolladım
Keseleri bağladım
İrmağın ötesinde
Tokat dedim ağladım

Parmağım beştir benim
Yaşım on beştir benim
Yeşilirmaktan geçtim
Emeğim boştur benim
Parmağında tılısım
Yeşilirmak kurusun
Ben bugün yarı gördüm
Şimdi sular durulsun

Tokat'tan yarım geçe
Yeşilırmağa düşe
Aramızı bozanın
Evine şivan düşe

⁹ Halayık: Hizmetçi

Yeşilırmağım gider
Tokat'ı böler gider
Verin benim yarimi
Gözlerim açık gider

Yeşilırmağım kat kat
Seni sevdim hakikat
Benden gayri seversen
Çarpsın seni dört kitap

Yeşilırmak gür akar
Bakışların can yakar
Sokağa çıktığımda
Hovardalar yan bakar

Yeşilırmak hep akar
Ciğerim süngü takar
Sevdiğinden ayrılan
Kuzu gibi meler bakar

Yeşilırmak aktıkça
Yar uzaktan baktıkça
Yüreğim kan ağlıyor
Yardan ayrı durdukça

Yeşilırmak al oldu
Ciğerim dağlar oldu
Ben yardan ayrılalı
Gözlerim ağlar oldu

Yeşilırmak durur mu
Mektup yazsam olur mu
İkimize bir yastık
Acep kismet olur mu

Yeşilırmak coştı yar
Zülfüne gül taktı yar
Süzüp süzüp gözünü
Yüreğimi yaktı yar

Yeşilırmak coşanda
Sinekler kaynaşanda
Ben yarimi ararım
Eller bayramlaşanda

Yeşilırmağın taşına
Pembe örmtüş başına
Bugün ben yarı gördüm
Sürme çekmiş kaşına

Yeşilırmakta balık
Yüreğim sana layık
Biz nasıl görüşelim
Burası kalabalık

Yeşilırmak bulanık
Aşığın bağı yanık
Bu ne müşkül sevdadır
El uyur ben uyanık

Yeşilırmak çağlamaz
Erkek olan ağlamaz
Hırçınlık eden kıza
Kimse gönül bağlamaz

Yeşilırmak derindir
Dere gibi serindir
Beni kayır nazlı yar
Elbet Allah kerimdir

Yeşilırmak akarsın
Güller gibi kokarsın
İki sevdalıyız biz
Hangimize bakarsın

Yeşilırmak pendi¹⁰ döver
Göver bostanım göver¹¹
Anadan yetim kaldım
Her gelen beni döver

Yeşilırmak kumuyum
Balıkların puluyum
Doğru söylen komşular
Ben de Allah kuluyum

¹⁰ Pendi: Bendi, engeli

¹¹ Göver: Yeşer

Yeşilırmak bulanık
Başta durmaz bu sarık
Yarım bana bir su ver
Belki yolda susarık¹²

Yeşilırmak yanında
Bir güzele vuruldum
Güzel yüz vermeyince
Derdinden verem oldum

Yeşilırmak sazları
Vak vak öter kazları
Sürmelidir gözleri
Şu Tokat'ın kızları

Yeşilırmak bulanır
İner ova sulanır
O güzelin huyudur
Yürükene¹³ sallanır

Yeşilırmak akar mı
Kenarını yıkar mı
Ay gibi yarı olan
Hiç yıldıza bakar mı

Yeşilırmak yamacı
Suyu zehirden acı
Hasta olan kızların
Oğlanlardır ilacı
Yeşilırmak geçilmez
İçindeki seçilmez
Ne kadar küsmüş olsam
Yar tathıdır geçilmez
Yeşilırmak suyuna
Kaynak diyorlar yarım
İki güzel sevene
Manyak diyorlar yarım

¹² Susarık: Susuz kalırız,susuzluk duyarız

¹³ Yürükene: Yürürken

ABSTRACT

With the contributions of the tradition of oral expression, the products of anonymous folk literature have been able to come up to day. They reflect social events such as love, exile, separation and betrayal. Folk song, proverb, praise and malediction are various types of them. Whoever told first is not known. Becoming a subject of common talk, they became rich and gained the value of art.

Tokat, one of our cities having a rich potential as regards the products of anonymous folk literature, it is integrated with Yeşilırmak, the river of the region. Yeşilırmak had an important place in the life of the region's people, and it became a subject for folk songs (manis) and legends. In the years, when I was a teacher in Tokat Gazi Osman Paşa High School, I had gathered manis, told in the region,

In this study, we tried to present a part of the folk songs gathered nearly 30 years ago.